

REVITALITZANT ELS INDRETS: TOPONÍMIA I FONTS ORALS A LA RIBAGORÇA

Resum

L'espacialitat cohesiona el coneixement compartit per una comunitat. Hem construït eines que permeten recollir i difondre la memòria sobre el territori, per tal de restablir el lligam que hi té la comunitat. Els materials ens aporten dades sobre la manera en què pensem i expressem l'espai.

Paraules clau: toponímia, memòria oral, recursos tecnològics.

Jordi Suïls Subirà

Universitat de Lleida

Abstract: *Reviving places: place names and oral sources in Ribagorça*

Place gives cohesion to the knowledge shared by a community. We have constructed tools to collect and disseminate local memory, in order to restore the community's link with it. The materials provide information about how we perceive and express place.

Key words: place names, oral memory, technological resources.

0. Introducció

L'èxode rural té a veure amb un conjunt de factors, entre els quals els econòmics i els actitudinals, i en aquest segon cas els de caire ideològic i també psicològic. Els factors actitudinals són circulars, en el sentit que poden ser un motor de despoblament a partir d'una autopercepció negativa, i es retroalimenten en aquest procés. I de fet són circulars també en relació amb els factors econòmics, en el sentit que una determinada visió de nosaltres mateixos ens pot fer actuar d'una manera resistent o fins i tot combativa, enfront de l'adversitat del context, o bé ens pot portar al bloqueig i, de manera literal, a l'abandonament.

Sovint des de l'Administració es transmet una visió reduccionista, es limita tot a la dimensió econòmica, i quan s'actua es busca l'entrada de diners o, més concretament, la creació d'ocupació al preu que sigui, fins i tot en detriment de les condicions laborals. En aquest marc s'abandona la visió de l'herència cultural com a tret dignificador i dinàmic en favor del màrqueting turístic, la política cultural a l'entorn comarcal i local acaba reduïda al simple entreteniment a cost zero en el millor dels casos, o bé a una subàrea de l'estratègia de captació de turisme.

Per contra, potser una bona estratègia contra el despoblament té a veure amb una política del patrimoni que passi per crear un sentit del lloc, fins i tot un esperit del lloc, que canviï la nostra manera de trobar-nos en el món.

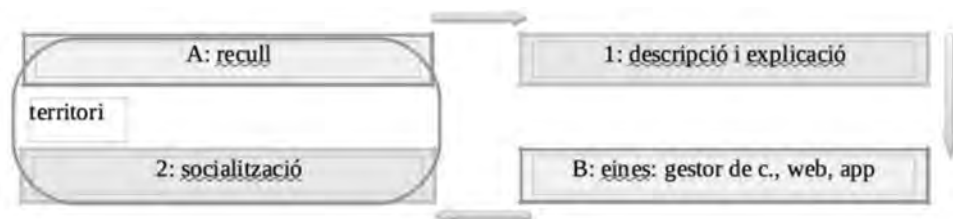
1. Emmarcament i descripció

Fa ben bé dos dècades, en un article a l'estimada revista d'estudiants de Filologia Catalana *Tirant al Blanc*, vaig voler apuntar l'interès d'emprendre la recerca sobre la idea de lloc com a element estructurador i estructurat en la seua relació circular amb les formes de la creació discursiva i cultural (Suïls, 1993). En aquell moment, aquesta àrea interdisciplinària era molt poc transitada; avui ho és més, però la urgència de fa tres dècades és encara vigent a casa nostra.

Perquè l'abandonament dels llocs, amb o sense despoblament, té a veure amb el cessament o el canvi profund en unes activitats que havien connectat secularment la comunitat amb el seu entorn, i amb la pèrdua de transmissió del coneixement que hi va lligat: la toponímia i tot el que hi va associat, des de la biografia íntima fins als relats compartits en el si d'una o diverses comunitats.

El projecte *In situ* es va iniciar fa algun temps a la UdL, amb la idea d'aportar eines per a revertir aquest procés, i proposa justament un model circular, de recull i tractament d'informació, prenent la dimensió espacial com a organitzadora del coneixement i com a element a revitalitzar a partir d'aquest; el recull (A) nodreix unes eines i s'estructura a través d'aquestes (B):

un gestor de continguts (base de dades on-line) vinculat a un web (i opcionalment una app), que permeten que el que s'ha recollit s'emmagatzemi i es vehiculi com a part del coneixement que la comunitat acumula sobre el territori. Obtenim així un resultat en forma de dades per a l'anàlisi teòrica (1) i de preservació i re-socialització del patrimoni (2):

Estructura del projecte.

La línia d'anàlisi teòrica (1) es pot resumir a partir d'una interpretació genèrica de Sack (1980): un canvi social porta aparellat un canvi en les relacions entre els individus i els indrets on viuen. Aquí assumim que el canvi s'evidencia en nivells ben diversos; si en termes socials pot representar una solució de continuïtat en la visió col·lectiva sobre l'entorn, en el nivell lingüístic (potser fins i tot cognitiu) incideix en l'expressió de l'espacialitat. De fet, en termes lingüístics l'espacialitat ha estat considerada sota perspectives ben diverses: des del marc descriptiu de la lingüística cognitiva (Lakoff & Johnson, 1999; Levinson, 2003; Talmy, 2000) fins al de l'antropologia lingüística (Thiering & Schiefenhövel, 2013). Els primers resultats teòrics del nostre projecte, sobre aspectes lingüístics, s'anunciaven a Suïls (2016, 2017).

La línia aplicada (2) pretén preservar el coneixement que la comunitat té del territori immediat, tot (re)establint la connexió entre l'aproximació tradicional i la moderna i projectant aquesta connexió cap al futur. És evident que el resultat no pot ser una simple preservació del que havia estat. Això, a tot estirar, pot ser descrit parcialment i també parcialment és el que es perd en un procés de canvi. Ara bé, el recull conté informació que podem recuperar per a la comunitat, entenent que aquesta n'obté un benefici en forma de lligam, també afectiu, amb el seu entorn, i a partir d'aquí hi ha nous coneixements que se sumen al conjunt gràcies precisament a aquell lligam. Així per exemple, al coneixement dels usos agraris i pastorals, al relat biogràfic i llegendari, s'hi suma ara el coneixement sobre la geologia, sobre la història o sobre l'arquitectura. El que en resulta té també, llavors, un vessant didàctic. Tilden (1957) defensa la transmissió del coneixement des de la presència en els indrets que hi són rellevants; posar els indrets al centre del coneixement es pot entendre llavors com una estratègia efectiva de transmissió i comprensió.

En el títol d'aquest text he manllevat en part el de Mel (2004), amb la intenció d'expressar aquest esperit de compromís social. Elaborem les dades tenint present la idea de Ham (1992)

de gestió del patrimoni (que prescindeix de la distinció entre patrimoni natural i patrimoni cultural entenent que en qualsevol dels casos es dona un exercici interpretatiu, comunicatiu, és dir de caràcter social) i l'enfocament de Tilden (1957): la necessitat d'interpretació i, per comunicar-la, la necessitat de concreció, utilitzant elements que la connectin amb l'experiència viscuda per l'individu, com ara, en el nostre cas, el contacte físic amb el territori viscut.

Així, la base constructiva del nostre model la formen els indrets i els itineraris (camins). Cada indret s'estableix a partir de la informació oral sobre la toponímia tradicional, i en bona mesura el mateix pel que fa als camins. Cada indret és una entrada en la base de dades i, en essència, l'usuari final s'ha de poder moure a través del conjunt d'indrets, obtenir-ne informació de manera programada o a l'atzar, i desplaçar-se a través dels camins. Aquest accés a la informació es pot fer via web o *in situ*, via app o web-app a través d'un dispositiu mòbil. La documentació accessible és de tot tipus: text, imatge, so.

El projecte es va centrar, en una primera fase, sobre un territori molt concret i limitat, que per si mateix presenta força elements d'interès, i que atesa la densitat de continguts ens permetia construir un model exportable. Es tracta de la vall de Peranera o Erillcastell, a l'Alta Ribagorça, una àrea quasi totalment despoblada. Una taula-resum permet mostrar part de la gran quantitat de continguts que hi podíem desenvolupar:

Taula 1: Elements patrimonials a l'àrea d'Erillcastell.

tipus temes	documentació acadèmica	lectura del paisatge	restes físiques	memòria oral	fons documentals
Història	documentació històrica	distribució de terres, cabanes, contrastos d'alçada, etc.	enterraments antics castell dels Erill antigues construccions civils (orris, cabanes, canalitzacions, moles...) i religioses	guerra civil	documentació antiga (carto- ral de Lavaix i altres)
Ocupació	aproximacions acadèmiques a la gestió tradicional de les pastures, l'arquitectura tradicional, etc.			pràctiques ramaderes tradicional	
Indústria	estudis sobre la implantació	restes de les instal·lacions mineres		mineria i activitats relacionades	arxiu MIPS/ENHER

En una fase immediatament subsegüent, el projecte s'estendria cap a Erta/Massivert (est) i cap a Malpàs-Ventolà-el Pont de Suert (sud-oest). En els propers mesos es vol cobrir tot el municipi del Pont de Suert i, si és possible, el conjunt de la comarca. El que avui és públic es pot consultar a erillcastell.ctfc.cat.

2. Metodologia

a. El treball de camp segueix un qüestionari muntat sobre la toponímia local (aproximadament 800 topònims fins avui), resseguida amb informants autòctons. S'aplica el nomenclàtor local sense crear nous ítems. Allò que l'informant explica sobre cada lloc és enregistrat i els indrets fotografiats. Els llocs es geolocalitzen un per un amb coordenades ETRS i es categoritzen al gestor de continguts. Al mateix temps es fa atenció al discurs oral, als recursos que denoten modalitats d'ubicació i orientació, descripcions sobre la moció, indicacions de distància, indicacions sobre el grau de delimitació dels indrets, etc.

b. Cada enregistrament se segmenta segons un ventall temàtic rellevant, i s'integra en un inventari d'informació oral connectada amb els indrets. La informació rellevant es transcriu i s'emmagatzema en format text i àudio.

c. S'obtenen els tracks dels camins en el procés de recull.

d. Camins i indrets es connecten en bases de dades paral·leles. L'usuari final pot procedir d'acord amb les categories del gestor de continguts o a l'atzar, és a dir seleccionar un seguit d'indrets, d'acord o no amb un criteri temàtic, i buscar l'itinerari o els itineraris per a accedir-hi, o simplement seleccionar un camí per observar els llocs que connecta, etc. Tot serà accessible *in situ*, des d'una aplicació per a dispositius mòbils, o des del web públic. Ara bé, defugim la construcció d'una eina que faci tota la tasca de construir un itinerari; cal que l'usuari ho faci, que no es confii tot a la tecnologia. Aquesta ens ha d'oferir la informació, però la construcció d'un recorregut l'hem de fer nosaltres a mesura que ens posem en contacte amb el terreny.

e. A partir de l'espai web o de l'app, la visió que l'usuari pot obtenir és una representació ortofotogràfica dels topònims, o un llistat segons els criteris de cerca. Des de cada punt de l'ortofoto, o des de cada entrada del llistat, s'accedeix a una fitxa informativa.

Una fitxa informativa també pot contenir links interns que, des d'un text explicatiu, connecten amb altres llocs, és a dir amb altres fitxes: un lloc anomenat l'Aubac es relaciona amb altres llocs del mateix nom, o de nom afí, o d'usos afins, etc., i així podem construir un discurs transversal que la base de dades no podria recollir per si mateixa. Selecció, successivament, aquells indrets que ens interessin a mesura que n'anem consultant les dades, el discurs és modulad des del territori i es projecta en forma de recorregut que físicament podem realitzar.

Per a una consulta sobre un lloc a la base de dades, els camps possibles d'informació són diversos: representació i localització en ortofoto; nom del lloc; coordenades; població; partida; tipus de lloc; tipus i origen lingüístic del nom; interès principal del lloc; descriptor general; descriptor històric; memòria oral; tipus d'element en termes geològics o altres; descriptor geològic o d'altres tipus; documents d'àudio (memòria oral); enllaços d'interès; documents gràfics; camins que hi porten.

Per a una consulta sobre un camí: representació en ortofoto; nom del camí; interès principal de l'itinerari; dades tècniques; descripció de l'estat; llocs per on passa, amb enllaços; documents gràfics i altres.

La informació de fonts orals sobre els indrets es presenta transcrita i es pot escoltar tot clicant a l'enllaç «escolteu-ho»:

Imatge 1: Un comentari sobre Casterissol

Interès	Geològic
Descriptor	<p>Diminutiu de "castell". Remarcable el pas de -ll- a -r-, potser per dissimilació, tot i que hi ha restes en ribagorçà de solucions a la gascona (Castermer < castell ner). Indica l'existència d'alguna fortificació, ni que fos mínima, al cap del tossalet. Si hi pugem des del coll, trobareu evidències d'alguna construcció antiga, tant a l'estrem septentrional com meridional del petit promontori que s'allarga fins al damunt del Corral des Mabos i els Bancals del Cap de la Borda. Especialment a la part meridional, l'acumulació de rocs i l'aparença que hi havia accessos ben marcats fan pensar en instal·lacions d'una certa entitat.</p> <p>El colladó de Casterissol, que es troba a la part septentrional del tossalet, és una veritable cruïlla entre els camins que connecten la Borda de Martí, Esperan i Erillcastell, i la sèquia que porta l'aigua des del Barranc d'Esperan fins als Bancals del Cap de la Borda.</p>
Descriptor històric	
Fonts orals	Joan Farré detalla els camins que fan cap a Casterissol (escolteu-ho):

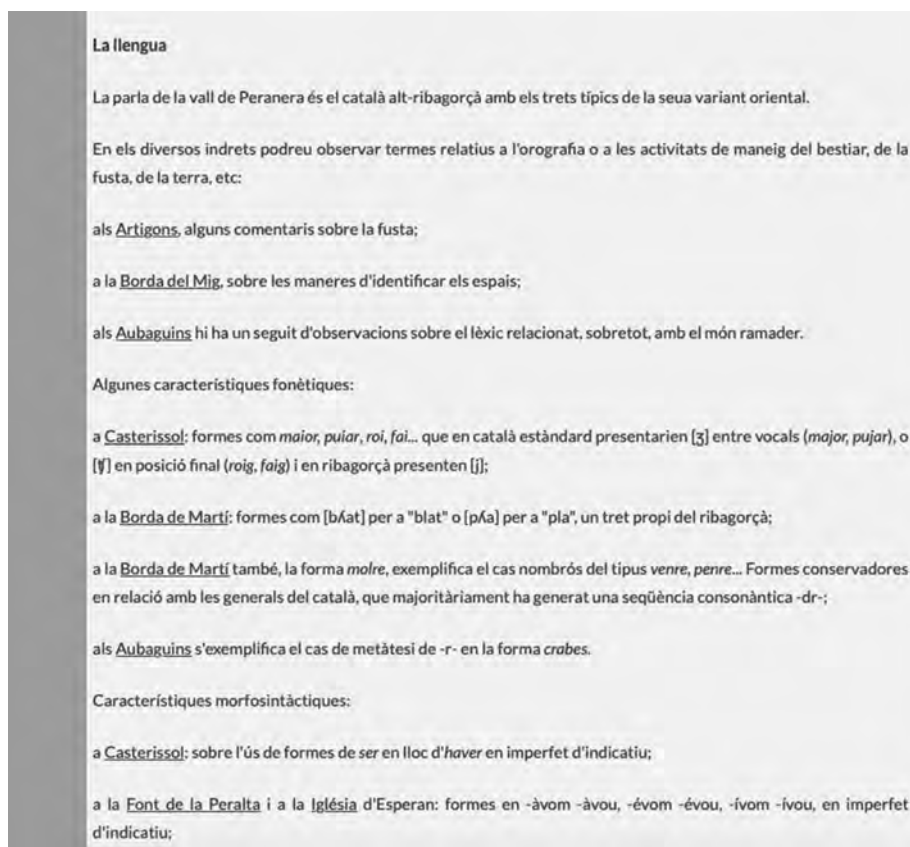
Imatge 2:
Nota lingüística

Fonts orals	<p>Joan Farré detalla els camins que fan cap a Casterissol (escolteu-ho):</p> <p><i>Pro a Casterissol mateix... allí sí, allí ia hi era... a dellò vivina lo d'Erill, que 'nava... que é el que passava per Escuro, i travessava cap a la Tosca, cap a's Bedres. I después n'hi era un antre que, passant pr'aguell, encar n'hi era dos més: la seclla que anava 'speran i l'altre que puiava pels Rossetes. Són tres.</i></p> <p>Nota lingüística:</p> <p>Fixeu-vos en la forma puiava: algunes formes que en català estàndard presentarien [ʒ] entre vocals (<i>major, pujar</i>), o [ʃ] en posició final (<i>roig, faig</i>), en ribagorçà presenten [j], que aquí reproduïm 'i' a efectes de simplificar: <i>maior, puia, roi, fai</i>... Es tracta de formes que en origen presenten -l-, -Dl-, -Bl-, -Gl- (MAIOR, PODIARE, RUBEU, FAGEU*).</p> <p>[*tret que a l'àrea occidental dóna <i>fau</i>, derivat de FAGU].</p> <p>Fixeu-vos en les formes de la perífrasi <i>haver-hi</i> construïdes amb el verb <i>ser</i>: no és exclusiu de contextos on el Subjecte és determinat, com seria el primer cas (<i>hi era... lo d'Erill</i>), sinó que és la forma general (<i>n'hi era un antre; n'hi era dos més</i>) imperfet d'indicatiu, perquè el verb <i>haver</i> no té imperfet en aquesta varietat ribagorçana; les formes d'<i>haver</i> en imperfet són a través de <i>ser</i>.</p>
-------------	---

Com ara en les notes que l'informant ens aporta sobre Casterissol (podeu fer la cerca a la base de dades del lloc web esmentat més amunt). En la transcripció es remarquen els trets dialectals d'interès, que poden ser comentats a la mateixa fitxa o en una altra d'enllaçada:

Tota informació de la base de dades està lligada amb algun indret. Així per exemple, la descripció lingüística és exemplificada a partir de les fonts orals, i aquestes sempre han de ser consultades a partir dels llocs amb els quals es relacionen. Així, en la fitxa que correspon a Erillcastell, on es parla de les característiques de la llengua dels informants, es remet a diversos llocs on aquestes característiques podran ser constatades (aneu a la fitxa d'Erillcastell, a l'ençalament del llistat que apareix al web):

I el que dic en relació amb les característiques lingüístiques s'aplica a qualsevol altre element relacionable amb el territori.

Imatge 3:
Trets lingüístics

3. Fonts bibliogràfiques i arxivístiques

Tal com he dit més amunt, els indrets són vies d'entrada a nou coneixement, i aquest el podem elaborar a partir de fonts documentals tot fent-lo conèixer amb la memòria oral o la informació etnogràfica. Per exemple, Martí (s.d., 1983) ofereix una descripció geològica de l'àrea de Peranera i Roberti (2008) que és un bon exemple de recorregut geològic explicatiu.

Quant a material històric, Abadal (1955) i Puig i Ferreté (1984) són dos fonts importants per a la Ribagorça, i Francino (2005) ens aporta gran part de l'inventari toponímic amb informació ben diversa.

O els arxius de Minera Industrial Pirenaica, avui propietat de la Fundació Endesa, són un exemple de material de primer ordre que podem fer accessible.

En un enfocament disciplinari, potser totes aquestes fonts pertanyen a dimensions tan diferents entre elles que no hi ha cap mena de justificació per tractar-les conjuntament. Des d'una visió territorial, però, totes elles contribueixen a crear un sentit del lloc, i un lligam complex entre la comunitat i el seu entorn.

4. Notes addicionals per a la recerca

A partir del treball de camp hem constatat diverses característiques interessants en relació amb el que, en termes amplis, podríem anomenar espacialitat. Una n'és la densitat que podem atribuir a determinats indrets, que aconsegueixen funcions múltiples en la vida de la comunitat.

Imatge 4: sobre l'Orri

L'Orri: densitat inesperada.

Un lloc aparentment irrellevant. Tot i això, manté el nom *Orri* (en el passat, un indret on s'obtenia llet de les ovelles); és un *empriu* (un lloc on els ramats de diferents pobles compartien el dret d'accés a l'aigua); és una *clotada* (un bon lloc per descansar el bestiar en els dies de calor de l'estiu); i està creuat per una *boga*, una línia de separació entre les terres de comunitats veïnes, que en aquest cas resulta d'una complexa història de préstecs i deutes.

Un indret aparentment poc concret com és l'Orri (en la figura anterior) acompleix diversos papers, especialment en relació amb les pràctiques ramaderes. En el seu moment, era un lloc conegut perquè representava el lloc d'encontre de diferents ramats d'ovelles. Avui en dia, resulta quasi desconegut per qui sigui aliè al món pastoral de la zona.

Aquest fet el constatem per a molts altres casos: no només hi ha una obsolescència aplicable a la toponímia de manera general. Més enllà de la memòria sobre els noms de lloc, hi ha tot un discurs (i un coneixement) associat a aquells llocs que desapareix de la memòria de la comunitat.

Una segona troballa té a veure, ja no amb el que els informants ens diuen sobre els indrets, sinó amb la manera en què ho fan. El llenguatge espacial canvia: amb la tecnificació, simplement amb l'alfabetització massiva i l'habituació a utilitzar imatges cartogràfiques, la nostra manera de parlar de l'espai (i segurament la manera de pensar-hi) s'estandarditza fins i tot més enllà de les fronteres lingüístiques. Tendim a precisar distàncies i direccions d'una manera que les generacions precedents no feien. Vegem-ne un cas:

Una lectura complexa: de Roques Blanques a l'Orri i retorn.

Moció, verticalitat, distància, enmig d'alguns noms de lloc:

Tota eixa cresta l'era fet, des d'allà dalt al cap des Tallades... Mira, quan tiniva la crabada, al maití es soltava... es encarava allí a... antes d'arribar allà as Roques Blanques es encarava cap allà, puiaven enllà i amont enllà i amont, per damont del camí que va cap a Esperan... Allà... s'encaraven pe'la vora de la crenxa amont amont, io me'n puiava pe la crenxa i elles anaven puiant. I només portaven un quartís, que aquell quartís si sentiva d'un tros lluny, era clareny... i cap a on anava l'esquella anaven totes. Tiniven molt bona guarda, tiniven una seguida... es crabes... Se'n puiaven per damont de la Roca de Conques, i cap allà a Codó i hasta allà a l'Orri o hasta allà als Planes, o l Serrat des Planes que dívom, i allí [se] tornaven a encular i tornaven a vinre pr'ixes canals... Guarda des crabes a Conques...

Imatge 5: espacialitat i moció en el llenguatge oral.

A la figura anterior, l'informant descriu una trajectòria que recorda del temps que es dedicava a guardar un ramat de cabres. Ens descriu una *seguida*, és a dir el trajecte que feia el ramat en un dia, o com a mínim des del matí fins a migdia.

És interessant que la descripció faci una primera ubicació mitjançant un demostratiu medial (*eixa*). És un recurs útil per tal de situar el conjunt, precisament, al centre. El segon díctic és distal (*allà dalt*), situat en un marge del conjunt, en una posició més allunyada que no pas la part central del que veiem. Hi ha un contrast entre *allà* i *allí* que, si en altres ocasions caldria interpretar com el contrast entre una forma pròpiament díctica (*allà*) i una altra de pronominal (*allí*), aquí cal prendre com un contrast entre una ubicació indeterminada *allà* i una altra d'específica *allí*: no ens assenyala una àrea sinó un punt, que és on el locutor «encarava» el ramat. El trajecte que segueix el ramat es descriu amb una expressió pràcticament lexicalitzada, *enllà i amont*, on es combina un sistema relatiu (de llunyania) amb un d'absolut (d'alçada) per tal de construir un eix diagonal: progressió ascendent al mateix temps que allunyant-se de nosaltres. El que s'hi oposaria seria *ençà i avall* i, en l'eix ortogonal, *enllà i avall* vs. *ençà i amont*. Noteu que trobem també la forma *amont* tota sola (o «amont amont», que expressa progressió): aquesta descriu una trajectòria que travessa un pla completament vertical davant nostre, d'esquerra a dreta, perquè ressegueix una «crenxa» que es dibuixa al nostre davant sense diagonals. Noteu que el recorregut arriba al punt més elevat, després descendeix i va fins «allà», simètricament al que trobàvem a l'arrencada, i també simètricament cloem amb un «allí» que assenyala un punt d'arribada i de retorn. Aquest retorn recupera finalment el díctic medial «eixes», que ens situa novament al centre del conjunt. Aquest fragment és un bon exemple de la combinació de les diverses dimensions que hem descrit fins aquí. S'escau notar la combinació amb els elements fixos que tant locutor com interlocutor coneixen: indrets com les Roques Blanques, les Tallades, la Roca de Conques, Codó, Orri o el Serrat des Planes.

Noteu, com a fet gens irrellevant, que en cap cas apareixen elements d'ubicació relativa del tipus dreta/esquerra.

Afegim-hi, per acabar de completar una caracterització de les trajectòries, indicacions de tipus aspectual; una diferència entre «anaven puiant» i «se'n puiaven» o «me'n puiava» és rellevant aquí: la forma pronominal indica un cert grau d'acompliment, en el sentit que hom (el pastor o els animals) assoleixen la part alta de la «crenxa»; la forma no pronominal indica una progressió continuada sense necessàriament arribar a la màxima alçada.

5. Conclusions provisionals i previsions

La idea fonamental que sosté aquest projecte és l'espacialitat com a element que cohesionava el coneixement compartit per una comunitat. Hem construït eines que permeten recollir la memòria sobre el territori i, al mateix temps, difondre-la i reincorporar-la a la comunitat (una comunitat

que, sovint, és ben diferent d'aquella a la qual ens remeten els informants). El resultat ideal hauria de ser que tot aquest patrimoni trobés la seua continuïtat i establís (o reestablís, sota formes noves) un lligam amb el territori.

En el procés, els materials ens aporten dades innovadores sobre la manera en què tradicionalment hem pensat i expressat l'espai. En si mateixes, aquestes dades constitueixen un patrimoni antropològic de gran interès.

6. Fonts bibliogràfiques

ABADAL I DE VINYALS, Ramon (1955). *Catalunya Carolíngia III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: IEC.

ABELLA, Ignacio (2016). *La memoria del paisaje. Pasado y futuro de un patrimonio común*. Bilbao: Libros del Jara.

FRANCINO, Glòria (2005). *Els noms de lloc del Pont de Suert*. Lleida: Pagès.

HALBWACHS, Maurice (1950). *La mémoire collective*. París: Albin Michel.

HAM, Sam H. (1992). *Interpretation A Practical Guide for People with Big Ideas and Small Budgets*. Golden, Colorado: Fulcrum/North American Press.

LAKOFF, George i Mark JOHNSON (1999). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Nova York: Basic Books.

LEVINSON, Stephen C. (2003). *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: CUP.

MARTÍ, Joan (1983). «La formació volcànica estefaniense Erill Castell (Pirineo de Lérida)». *Acta geològica hispànica*, 18/1, 27-33.

MARTÍ, Joan (s.d.). *Geozona 116 Ignimbrites d'Erillcastell*. Generalitat de Catalunya-Departament de Medi Ambient i Habitatge; Direcció General del Medi Natural. Document pdf en web.

MATHEWSON, Kent i Martin S. KENZER (eds.) (2003). *Culture, Land, and Legacy: Perspectives on Carl Sauer and Berkeley School Geography*. Baton Rouge, LA: Geoscience Publications.

MELS, Tom (2004). *Reanimating Places. A Geography of Rhythms*. Londres: Routledge.

PUIG I FERRETÉ, Ignasi (1984). *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.

ROBERTI, Karel (2008). *Revisiting the past, Leiden back in the Pyrenees (LGV 75th anniversary Pyrenees Field Trip, June 11-17, 2008)*. Document digital. Planeta Terra/Institut Geològic de Catalunya.

SACK, Robert D. (1980). *Conceptions of Space in Social Thought. A Geographic Perspective*. Londres: The Macmillan Press.

SUÏLS, Jordi (1993). «Espais buits», *Tirant al Blanc*, 6, p. 33-38.

— (2016). «La llengua en una relació canviant entre individu i espai», comunicació. *25è Col·loqui Germanocatalà*, 21-24 de setembre 2016, Bamberg (Alemanya).

— (2017). «Redefinint l'espai lingüístic als Pirineus centrals», comunicació. *First International Conference on Revitalization of Indigenous and Minoritized Languages*, 19-21 abril 2017, Barcelona/Vic.

TALMY, Leonard (2000). *Toward a Cognitive Semantics*, 2 vols. Cambridge/Londres: MIT Press/Bradford.

THIERING, Martin i Wulf SCHIEFENHÖVEL (2013). *Spatial Concepts in Non-Literate Societies: Language and Practice in Eipo and Dene Chipewyan (TOPOI – Towards a Historical Epistemology of Space)*. Berlin: Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte.

TILDEN, Freeman (1957). *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.